

پردازش شخصیت و درون‌مایه اخلاقی در دو اثر *مرزبان‌نامه* سعدالدین و *فابل‌های* ژان دو لافونتن

صفورا ترک‌لادانی* و مائده رحیمی‌رکنی**

چکیده

ادبیات دو کشور ایران و فرانسه در زمینه ادبیات تعلیمی دارای وجوه مشترکی هستند که با تفکر بر روی آثار اخلاقی نویسندگانی چون سعدالدین و *فابل‌های* ژان دو لافونتن می‌توان به پاره‌ای از این شباهت‌ها دست یافت. *مرزبان‌نامه* و *فابل‌های* لافونتن از جمله این آثار بزرگ و ارزشمندی هستند که با بیان اندیشه‌های نویسندگانشان، به مسائل سیاسی و اجتماعی زمان خود می‌پردازند. این نصایح و پندها از زبان جن و انس و حیوانات و جامدات و گیاهان بیان می‌شوند و نوعی از نوشتار و حکایات اخلاقی را به نام *فابل* به جامعه ادبی، سیاسی و اجتماعی خود عرضه می‌دارند. به دلیل نقش مؤثر این دو نویسنده در حوزه ادبیات اخلاق‌گرا و تعلیمی ما بر آن شدیم تا در پژوهش حاضر، به گونه‌ای تطبیقی به مطالعه نحوه پردازش شخصیت‌ها و بیان اندیشه‌های تعلیمی در دو اثر *مرزبان‌نامه* و *فابل‌های* لافونتن که نمایندگان ادبیات تعلیمی کلاسیک دو کشور ایران و فرانسه‌اند، بپردازیم. با وجود شباهت‌های موجود در زمینه آموزه‌های اخلاقی در دو اثر، می‌توان نتیجه گرفت که در اثر و *فابل‌های* بیشتر به محتوای اخلاقی پرداخته شده است در حالی که در اثر لافونتن دغدغه صورت‌ظاهری بیشتر نمایان می‌شود. در این مقایسه، با معرفی برخی حکایات در این دو اثر، به بررسی شخصیت‌ها و پرسوناژها می‌پردازیم و پیام‌های اخلاقی‌ای را که این دو نویسنده در آثارشان برای انتقال به خواننده جای‌داده‌اند مورد مطالعه قرار می‌دهیم.

کلیدواژه‌ها: ژان دو لافونتن، سعدالدین و *فابل‌های*، *مرزبان‌نامه*، *فابل*، ادبیات تعلیمی

مقدمه

ادبیات در دو گستره شعر و نثر، به نوعی نماینده زندگی فردی و اجتماعی ملت و جامعه زمان خود می‌تواند باشد. در گذشته شاعر و نویسنده، تجسم کامل فرهنگ خود بود، اما واضح است که نویسنده امروز به دلیل گستردگی و انشعاب دانش‌های بشری نمی‌تواند بر تمام علوم عصر خود اشراف داشته باشد. آثار نویسندگان و شاعران قدیم گاهی منابعی مناسب برای نسل امروز هستند. این آثار می‌توانند الگویی از اخلاق و اندیشه‌ای برتر باشند که در مسائل و امور زندگی فردی، اجتماعی، سیاسی، اقتصادی و ... به کار برده می‌شوند. *شاهنامه*، *کلیله و دمنه*، *مرزبان‌نامه*، *سیاست‌نامه* و *گلستان* و ... از جمله این آثار هستند که در زبان و

* استادیار گروه زبان و ادبیات فرانسه دانشگاه اصفهان، اصفهان، ایران (مسئول مکاتبات)

** دانشجوی کارشناسی ارشد زبان و ادبیات فرانسه، دانشگاه اصفهان، اصفهان، ایران

ادبیات فارسی می‌توان از آن‌ها یادکرد؛ آثاری که گاه در قالب حکایاتی گیرا و شنیدنی به نام **فابل**^۱ نقل می‌شوند. این نوع ادبی از برجسته‌ترین و رایج‌ترین گونه‌های ادبیات عامه است که با طبیعت و زندگی مردم پیوند نزدیکی دارد. در واقع، گوناگونی یک حکایت و نقل آن به این سبب است که ادبیات عامه ابتدا، صورت شفاهی داشته و از فرد به فرد یا نسل به نسل دیگر انتقال یافته سپس برای بقا و استمرار در هر عصر و دوره‌ای و در هر جامعه و فرهنگی، خود را با نظام اجتماعی رایج تطبیق داده و با الگوهای اجتماعی آن جامعه و آن دوره منطبق و سازگار شده است. ساخت معنایی این‌گونه داستان‌ها نیز بر دو اصل واقع‌گرایی و خیال‌پردازی معهود در ایران و هند بود؛ یعنی بیان پند و انتقاد از زبان جانوران و حیوانات و گیاهان تا شنوندگان از نصیحت‌های تلخ و گزنده ناراحت نشوند و پادشاهان خودکامه به خاطر این خرده‌گیری آشکار، اهل قلم را آزار و شکنجه نمایند.

«فابل از ریشه لائین «... ..» به معنی بازگفتن است و بر روایت کردن تأکید دارد. در اصطلاح ادبی فابل داستان ساده و کوتاهی است که معمولاً شخصیت‌های آن حیوان هستند و هدف آن آموختن و تعلیم یک اصل و حقیقت اخلاقی یا معنوی است. البته فابل گاهی نیز برای داستان‌های مربوط به موجودات طبیعی یا وقایع خارق‌العاده و افسانه‌ها و اسطوره‌های جهانی و داستان‌های دروغین و ساختگی به کار می‌رود» (تقوی، ۱۳۷۶: ۶۳۷).

از نظر لغوی نیز فابل لغتی است فرانسوی که مضمونی اخلاقی را دربردارد و در فارسی با واژه (حکایات اخلاقی) شناخته می‌شود. در ایران می‌توان این حکایات و فابل‌ها را در *کلیله و دمنه*، *مرزبان‌نامه* و اشعار مناظره‌ای پروین اعتصامی و در دیوان منظوم او مشاهده کرد. این نوع داستان‌ها در زبان و ادب فارسی بسته به موضوع، سبک نگارش و شکل قهرمان‌ها به انواع مختلف: عامیانه، ادبی، تمثیلی، حماسی، عشقی، اخلاقی، مذهبی، ملی و با نام‌های کودکان، پریان، حیوانات و ... تقسیم و دیده می‌شوند.

در ادبیات غرب، این رشته از داستان با ازوپ^۲، فابل‌نویس یونانی شروع شده است. پس از وی می‌توان از هوراس^۳ شاعر رومی یاد کرد که پیرو ازوپ بود و فابل‌هایی دل‌انگیز از خود به یادگار گذاشت. با این‌همه، سرآمد فابل‌نویسان غربی ژان دو لافونتن^۴ (۱)^۱، شاعر و فابل‌نویس فرانسوی است که با پیروی از ازوپ به نگارش فابل‌های خود برخاسته است. ما بر آنیم تا مجموعه **فابل‌ها و حکایات** این شاعر بزرگ قرن ۱۷ فرانسه را با حکایات و داستان‌های *مرزبان‌نامه* که ترجمه‌ای است از سعدالدین وراوینی مورد مطالعه قرار دهیم.

شیوه پژوهش در مقاله حاضر کیفی-کتابخانه‌ای است. ابتدا به معرفی چند نمونه از پژوهش‌هایی که پیش‌تر با موضوعاتی نزدیک به پژوهش حاضر مورد بررسی قرار گرفته‌اند می‌پردازیم و سپس با پیش‌مطالعه‌ای که از فابل ارائه شد، دو نویسنده و نوع نگارش آن‌ها را در انتقال این خصیصه‌های اخلاقی در دو اثر ذکر شده، یعنی *مرزبان‌نامه* و *فابل‌های لافونتن*، مطالعه می‌کنیم تا در انتها به هدف اصلی این پژوهش که بررسی مسائلی، از جمله مطالعه شخصیت‌ها و نوع پرسوناژهای به‌کاربرده شده در این دو اثر و بیان نحوه انتقال افکار تعلیمی و اخلاقی این دو نویسنده در شرایط سیاسی و اجتماعی خلق حکایاتشان بپردازیم.

در مورد پیشینه تحقیق در ایران پژوهش‌های زیادی در مورد ادبیات تعلیمی و آثار اخلاقی چون *مرزبان‌نامه* وراوینی و قابل‌های لافونتن کرده‌اند که در این قسمت به پاره‌ای از این موضوعات به‌منزله پیش‌درآمدی بر این پژوهش اشاره می‌کنیم؛ اما تاکنون پژوهش مستقلی برای مطالعه تطبیقی این دو اثر که نمایندگانی از دو ادبیات تعلیمی ایران و فرانسه‌اند خلق نشده است. از پژوهش‌های نزدیک به این مقاله می‌توان به موارد زیر اشاره کرد:

عبدالحسین زرین‌کوب به نگارش مقاله «سیاحت بید پای» (۱۳۴۱) پرداخته است. نویسنده در این پژوهش به تعریف و

.....
.....
.....
.....

کارکرد فابل پرداخته و فابل‌هایی از لافونتن را با حکایاتی از **کللیله و دمنه** و دیگر حکایات ایرانی مقایسه کرده است. مقاله «لافونتن و کللیله و دمنه» از اکبر اصغری تبریزی (۱۳۷۴) نیز از جمله پژوهش‌هایی است که در آن درون‌مایه اخلاقی حکایات **کللیله و دمنه** و لافونتن در خلق فابل‌ها و افسانه‌ها بررسی و منابع مورد استفاده لافونتن در آن ذکر شده است. مقاله «شخصیت‌ها و اخلاق در فابل‌های پروین اعتصامی و ژان دو لافونتن» از رضا ایران‌دوست تبریزی (۱۳۷۱) دیگر پژوهشی است که در آن به بررسی شخصیت‌های این دو اثر و انتقال پندهای اخلاقی و تعلیمی آن‌ها توسط این شخصیت‌ها به خواننده اشاره می‌شود. ناهید ملک محمدی در «فابل در مرزبان‌نامه» (۱۳۸۸) به بررسی فابل و حکایات **مرزبان‌نامه** و به معرفی نمودها و جلوه‌های اجتماعی این اثر پرداخته است. پژوهشگر در این پژوهش **مرزبان‌نامه** را نماینده‌ای از آداب و رسوم جامعه خویش به گونه‌ای انتقادی نشان می‌دهد. در انتها می‌توان به مقاله‌هایی چون «تمثیل و شخصیت‌های تمثیلی در **مرزبان‌نامه**» (۱۳۹۳) از فرزاد سلیمان اختیاری و «حق ادبیات شرق به گردن لافونتن» (۱۳۸۹) از مرتضی هاشمی اشاره کرد که در هر یک از این دو پژوهش به نحوی به دو اثر **مرزبان‌نامه** وراوینی و فابل‌های لافونتن پرداخته شده است. مقاله «مرزبان‌نامه و کللیله و دمنه» (۱۳۹۰) از نفیسه میرزا امیری نیز از دیگر پژوهش‌هایی است که در آن نویسنده در این دو اثر به بررسی تفاوت‌ها و شباهت‌ها و شخصیت‌پردازی حکایاتی مشخص پرداخته است.

بحث و بررسی

ژان دو لافونتن مشهورترین حکایت‌نویس فرانسوی است که اشعار بسیاری نیز سروده است. شهرت او بیشتر به دلیل نوشتن کتابی به نام **حکایات و یا فابل‌ها** است که گونه و ویژه‌ای از حکایت‌نویسی را در کل اروپا ارائه نمود و سرمشقی برای دیگر نویسندگان فرانسوی یا فرانسه زبان گردید. وی در مجموعه فابل‌هایی که در ۲۵ سال گرد آورده است، از طرح شیوه ازوپ و مضامینی چون نقد دربار، شاه، کلیسا، بورژوازی^(۳) و تمام مسائل و مشکلات زندگی بشری استفاده نموده است. همه **فابل‌های** لافونتن، نمایشی بزرگ از تجربیات و کارها و عواقب کارهای بشر هستند.

لافونتن این افسانه‌ها را بر اساس آثار ازوپ و فایدروس^۶ و نیز حکایت‌های بید پای و آثار راسین^۷ سروده است. در این افسانه‌ها، دو مقدمه وجود دارد که یکی از آن‌ها در واقع تقدیم‌نامه‌ای است خطاب به دوفن^۸ و دیگر مقدمه اصلی کتاب است. در بخشی از این افسانه‌ها لافونتن دنیا و زندگی را چنان‌که هست می‌پذیرد و در دیوان دوم اندیشه‌اش به پختگی نزدیک است. همچنین بخشی از آن صورت نمایشنامه و هجو و نقد به خود می‌گیرد. در واقع لافونتن با تقدیم این فابل‌ها که دارای زبانی ساده و گیرا هستند به ولیعهد پادشاه، سعی در راهنمایی جانشین پادشاه در آینده‌ای نزدیک دارد. او در مقدمه این اهداء نامه به ولیعهد چنین می‌نویسد:

«... من اعتراف می‌کنم که این قصه‌ها ظاهراً کودکانه‌اند اما این ظواهر کودکانه حقایق مهم‌تری را در بطن خود دارند... قصه‌هایی که آن‌ها را به ازوپ مدیون هستیم. یگانه غایت و مقصود مؤلف در ساختن و پرداختن این حکایات این بوده است که شما با مطالعه دقیق آن‌ها، بی‌احساس رنج و ملال و حتی توأم با شوق و لذت، بر تمام آنچه یک شاهزاده باید بداند واقف شوید...» (..... ، ۱۹۶۲: ۳).

لافونتن در بسیاری از اشعار خود لوئی چهاردهم را مورد انتقاد قرار می‌دهد. در این اشعار، شاعر شاه را در کسوت و لباس شیر به نمایش می‌گذارد. از مجموع ۲۴۰ قصه می‌توان شاه را در ۳۲ قصه دید که در اکثر آن‌ها او را مورد انتقاد قرار می‌دهد. درباریان نیز در شمایل سگان، میمون‌ها، گرگ‌ها و روباه‌ها و ... ظاهر می‌شوند که آن‌ها نیز مورد انتقادند. این انتقادها به دلیل اعمال شاه و درباریان در سال‌های آخر سلطنت شاه است. و لخرجی‌های شاه، غارت اموال مردم و بیت‌المال، گرفتن مالیات‌های فراوان

و جنگ‌های پی‌درپی موجب فقر مردم و بروز واکنش نویسندگان و شاعران در آثارشان شد که فابل‌های لافونتن یکی از این بازتاب‌هاست.

اما در ایران و در ادبیات فارسی نیز **مرزبان‌نامه** در کنار **کلیله و دمنه** که از جمله آثار بزرگ و ارزشمند فابل‌نویسی در این نوع ادبیات به شمار می‌روند، کتابی است در اصل به زبان طبری، نوشته سپهبد مرزبان ابن رستم بن شهریار بن شروین. بعدها این کتاب توسط سعدالدین وراوینی از زبان طبری به فارسی دری ترجمه و در نیمه اول قرن هفتم میان‌سال‌های ۶۲۲-۶۱۷ از زبان طبری باستان به زبان پارسی دری نگاشته شده است. طبق نظر ملک‌الشعرا بهار «**مرزبان‌نامه** و **کلیله و دمنه** دو گوهر جنبه‌اند که توأم بر دیهیم کلام فارسی قرار دارند و نور دیگر جواهر هم از دو مستعار است» (بهار، ۱۳۶۸: ۳۰/۳). بسیاری از حکایات **مرزبان‌نامه** از حالت نثر مصنوع خارج شده و به صورت نظم درآمد است. این کتاب از زبان حیوانات و به تقلید از **کلیله و دمنه** نوشته شده است. در واقع نویسنده کتاب از طریق داستان‌های غیرمستقیم و از زبان حیوانات پند و اندرزهای خود را به پادشاه زمان خود می‌گوید:

«نویسنده افسون‌کار این کتاب، در بسیاری از موارد کار نثر را از کلام پراکنده عادی گذرانده و تا آستانه شعری دل‌چسب پیش برده است. وی در وصف و تمثیل و استشهاد به اشعار و امثال و حکم پارسی و تازی، استاد مسلم و در انشای مترسلا نه سرمشق بزرگ پارسی نویسان بعد از خود است» (صفا، ۱۳۵۳: ۲۰۱/۳).

باب اول **مرزبان‌نامه** «هم‌سخنی شاهزاده با وزیر»: حکایت‌ها و داستان‌هایی است که بین مرزبان و وزیر نقل می‌شود تا نتایج سیاسی و مملکت‌داری گرفته شود. این باب به تعریف کتاب و بیان مسائل مربوط به آن می‌پردازد. در باب دوم «در پادشاه نیک‌بخت و سفارش‌هایی که فرزندان را به گاه مرگ فرمود»: بایان حکایات مناسب، سعی می‌شود سوءظن شاه نسبت به برادران برطرف گردد. این باب شامل وصیت‌نامه‌ای است که پادشاهی پیش از مرگ برای فرزندان تنظیم کرده بود و مجموعه‌ای از دوازده اندرز است که همه بر حول محور دوستی تبیین شده است. باب سوم مشتمل بر یک حکایت مفصل است با عنوان «**شاه اردشیر و دانای مهران به**» که طی آن بر اغتنام فرصت و قناعت و وارستگی و پرهیزکاری تأکید می‌شود. باب چهارم **مرزبان‌نامه**، ظاهراً از رساله پهلوی «ماتیکانی وشتفریان» ناشی گردیده و نامش «دیو گاو پای و دانای دینی» است. در این باب به علم و لزوم آموختن آن اشاره می‌شود. باب پنجم «**دادمه و دادستان**»: داستان دو شغال به نام‌های **دادمه** و **دادستان** است که به هنگام سختی به یاری هم می‌شتابند. این باب در مسائل مربوط به قواعد خدمت به پادشاه می‌پردازد. باب ششم «**زیرک و زروی**»: حکایت سگی به نام **زیرک** است که با کمک گوسفندی به نام **زروی** به پادشاهی می‌رسد. این باب در بیان رفتاری که باید برای دستیابی به خدمت پادشاه در پیش گرفت اشاره می‌شود. باب هفتم «**شیر و شاه پیلان**»: داستان **پیل** و **شیر** و هجوم **پیل** به **دیار شیر** و شکست **پیل** است. همان‌گونه که دیده می‌شود این باب به مسائلی چون جنگ و کشورگشایی می‌پردازد. باب هشتم «**شتر و شیر پرهیزگار**»، حکایت **اشتر** و **شیر** پارسا است و در آن به آثار و تبعات **عیب‌جویی** پرداخته می‌شود و باب نهم، در حکایت «**عقاب آزادچهره** و ایرا» است که در آن انسان‌ها به مقابله و تضاد با طبیعت و سرنوشت بافضیلت و سعی و کوشش دعوت می‌شوند.

علاوه بر نه باب یادشده، این اثر مقدمه و ذیل و تتمه‌ای هم دارد که از نظر نگارش فنی‌تر و دشوارتر از بقیه قسمت‌های کتاب است. در این کتاب نویسنده با یادآوری اصول پادشاهی، حاکمان را به فضائل اخلاقی همچون عدالت، نرم‌خویی و همدلی با مردم دعوت می‌کند و او را از صفاتی چون تجاوز و زورگویی بازمی‌دارد و در مقابل مردم و دربار را نیز به وفاداری و خوش‌طینتی در مقابل یکدیگر فرامی‌خواند تا در کل خواهان جامعه‌ای سالم و کامل در این کتاب باشد و برای نیل به این هدف نویسنده در بیان اندیشه‌های خود از احادیث و پندهای سوره‌های قرآن نیز استفاده می‌کند. در واقع، نویسنده در این کتاب همچون لافونتن، مخاطب اصلی را پادشاه در نظر گرفته است و با ارائه پندهای خود سعی در راهنمایی وی در امور کشورداری در سیاست و جامعه دارد.

می‌توان با خواندن این اثر به این نکته دست‌یافت که برخلاف فابل‌های لافونتن نویسنده در این اثر به مقام پادشاه اهمیت زیادی داده و به بینش و اندیشه‌هایش ارج و ارزش می‌دهد. برای مثال در داستان «خره نما با بهرام گور» نویسنده، دگرگونی پدیده‌های طبیعی را از تحول افکار پادشاه می‌داند. در این داستان‌ها، مؤلف به مسئله سیاسی و اجتماعی قوه قضائیه، امور اقتصادی کشور و انتصاب افراد با مسئولیت و مبتنی به اخلاق و تدبیر اشاره کرده و به نحوه رفتار در برابر دیگران به‌ویژه دشمنان و بیگانگان اهمیت می‌دهد. امور و فضایل اخلاقی نیز در حیطه مسائل اجتماعی در این حکایات دیده می‌شوند.

شخصیت‌ها و بازیگران مرزبان‌نامه

همان‌گونه که ذکر شد، شخصیت‌ها در فابل‌ها را انسان‌ها، حیوانات، خدایان اساطیری، جامدات و گیاهان تشکیل می‌دهند؛ اما معمولاً این نقش‌ها بر عهده حیوانات است تا مسائل اجتماعی و سیاسی را با به‌نقد کشیدنشان نشان دهند. در واقع، طبیعت انسان به‌گونه‌ای است که نقد مستقیم برایشان جلوه‌ای مناسب و خوشایند ندارد، اما همین انتقادات در قالب داستان و در پس تمثیل‌ها و استعاره‌ها عبرت‌آموز و کاربردی است. علاوه بر این، نویسندگان و شاعران قدیم که زیر سلطه شاهان و حاکمان زمان خود بودند از حیوانات در این فابل‌ها و حکایات به‌عنوان بازیگران داستان‌هایشان استفاده می‌کردند تا هم نسبت به بی‌عدالتی‌ها و مظلوم بودن مردمانشان بی‌تفاوت نبوده باشند و قادر به نقد حاکمان و درباریان باشند و هم با این شیوه نگارش از گزند آسیب از سوی این حاکمان در امان بمانند. حتی در دین اسلام و در قرآن کریم و احادیث نیز از زبان و گفتار جامدات و حیوانات همچون انسان‌ها یاد شده است که از فهم و درک بشر به دور است، مگر آنکه با دیده بصیرت بتوان به آن‌ها نگرست.

بازیگران *مرزبان‌نامه* را شخصیت‌هایی تشکیل می‌دهند که از طبقات و قشرهای مختلف جامعه برگزیده شده‌اند. شخصیت‌هایی چون پادشاه، وزیر، وکیل، کشاورز، بازرگان، خدمتکار، مشاور شاه، قصاب، دوره‌گرد، زن، مرد، کودک، پیر، جوان و شخصیت‌هایی که انتخابشان نشان می‌دهد نویسنده شناخت کافی از نقش‌های اجتماعی و سیاسی زمان خود داشته است.

شخصیت‌ها و بازیگران فابل‌های لافونتن

پدر و پدربزرگ لافونتن از جنگلبانان زمان خود بودند و در زمینه طبیعت و موجودات آن دارای اطلاعات تجربی و خوبی بودند که قطعاً بعدها در اختیار لافونتن قرار دادند. وی در کودکی و خردسالی نیز همراه پدر شاهد این تجربیات بود که خود دلیلی است بر اطلاعات و علاقه او در باب نوشتن از حیوانات و طبیعت پیرامونشان در قالب موجوداتی که بازیگران فابل‌هایش هستند و بار نقش‌ها و مسئولیت‌های اجتماعی زمان خود را بر دوش می‌کشند تا انسان‌ها بدون دیدن نام خود شاهد کارها و تأثیرات کارهای خود در جامعه زمان خود یا حتی نسل‌های دورتر از خود باشند. به‌واسطه همین نزدیکی و آشنایی لافونتن با طبیعت و حیواناتش، در برخی از فابل‌های وی می‌توان توصیفات و جزئیات دقیق این موجودات را مشاهده کرد؛ برای مثال، در داستان «گره و راسو و بچه خرگوش» وی به توصیف راسو از لحاظ فیزیکی و شخصیتی این حیوان می‌پردازد:

«روزی از روزها خانم راسو که جانوری است حیله‌گر و شیطان ... بچه خرگوش که خسته از جست و خیز در علفزار بود خانم راسو را دید که دماغ درازش را از لانه او به بیرون آورده است ... چشم‌های ریز و براقش را به هم مالید و ...» (.....، ۱۹۶۲: ۴۲۶).

وی در این داستان از گربه نیز با صفاتی چون مکار، پشمالو، پنجه بلند و ... نام برده است. گربه در این داستان نقش یک قاضی بی‌عدالت و فرصت‌طلب را بازی می‌کند که به بهانه قضاوت راسو و خرگوش را که یکی متهم و دیگری شاکی است می‌خورد. لافونتن ویژگی و خصوصیات درونی و شخصیتی انسان‌ها را در قالب حیوانات منعکس می‌کند و این فابل‌ها چیزی نیستند جز آینه تمام‌نمای زندگی بشر و کارها و خصوصیاتشان که در این حکایات جلوه‌گر شده‌اند. برحسب همین موضوع، او در این حکایات و در نهمین کتاب خود، نظریه فاقد شعور و اراده و فهم بودن حیوانات را که توسط دکارت^(۴) فیلسوف و نویسنده قرن

۱۷ فرانسه مطرح شده بود، مورد انتقاد قرار داد. در واقع، حیوانات در نقش آفرینی که در **فابل‌های** وی دارند دارای اهمیت و ارزش یکسانی نیستند. حیواناتی چون شیر و روباه و گرگ و میمون و موش دارای اهمیت بیشتری بوده و ایفاگر نقش‌های برجسته‌تری هستند. بعد از آن، پرندگانی چون خروس و کلاغ و عقاب هستند که بیشتر از آن‌ها در فابل‌ها نام برده است. دیگر شخصیت این حکایات را گیاهان و جامدات و اجسام و حتی اعضای بدن تشکیل می‌دهند که می‌توان برای مثال از «درخت بلوط و نی، دیگ سفالین و دیگ آهنین و اعضای بدن و معده» نام برد.

فابل‌های لافونتن و **مرزبان‌نامه** هر دو در تعداد زیادی از حکایات خود از حیوانات به‌عنوان شخصیت‌های داستان‌هایشان استفاده کرده‌اند. به‌گونه‌ای که لافونتن در نودوپنج درصد از دویست و چهل فابل خود از حیوانات بهره برده و در **مرزبان‌نامه** در اکثر حکایاتش این کاربرد دیده شده است. حیواناتی که ایفاگر نقش‌های اجتماعی و سیاسی زمان خود هستند.

اخلاق اجتماعی و سیاسی در **مرزبان‌نامه**

در این اثر، نویسنده به جنبه‌های اخلاقی و تعلیمی پرداخته است که بخشی از آن‌ها را در جهت هدایت پادشاه و بخشی دیگر را به مردم و عامه اختصاص داده است. از جمله نکات اخلاقی و تعلیمی که وراوینی در این اثر به آن پرداخته است می‌توان به نمونه‌هایی چون: نیکوکاری، مثبت‌اندیشی، صبر، شکر و توکل به خداوند، توجه به مرگ، عدم وابستگی به مال دنیا و اولاد، مبارزه با هوا و هوس درونی و دنیوی، قناعت، تواضع و ... اشاره کرد.

نگارش این کتاب توسط مرزبان از آنجا شروع شد که شروین پادشاه طبرستان درگذشت و اداره امور مملکت به فرزند بزرگ او واگذار شد اما برادرانش به او حسادت می‌کردند. مرزبان که از دیگر برادرانش داناتر بود برای اینکه پای خود را از قائله کنار بکشد و مورد تهمت واقع نشود، تصمیم گرفت که به خطه دیگری دور از مرکز حکومت برود و همت بر کسب سعادت باقی گمارد. جمعی از بزرگان و اشراف که به نیت پاک او پی برده بودند از او خواستند که پیش از رفتن کتابی در باب حکمت تألیف کند تا آن کتاب سرمشق رفتار و کردار پادشاه باشد. پس از گفت‌وگوهایی که بین شاه و وزیر او و مرزبان صورت گرفت، سرانجام پادشاه به مرزبان دستور نگارش کتاب را صادر نمود که راهنمایی اخلاقی خوبی نیز برای خود پادشاه و درباریان وی در امور کشورداری و سیاست بود.

در بخشی از این کتاب که مربوط به مسائل کشورداری و راهنمایی پادشاه است، مواردی که نویسنده به آن‌ها اشاره کرده است شامل نمونه‌های زیر است:

- شیوه گذراندن عمر و جوانی، اعتدال پادشاه، همت بلند شاه، قرار دادن بیم و امید در دل رعیت، آسان‌گیری و بخشندگی پادشاه

- عفو و گذشت: در این باب و موضوع وراوینی به پند و اندرز پادشاه می‌پردازد و می‌گوید: «از کرامت و عادت شاهان و محاسن ایشان یکی عطابخشی است و یکی خطابخشایی، چه استغنا مردم از مال ممکن است، اما عصمت کلی از گناه هیچ‌کس را مسلم نیست» (وراوینی، ۱۳۶۸: ۳۰۸).

- نیک‌خویی پادشاه: از نظر وراوینی پادشاهی که صاحب اخلاق نیکو باشد از پراکنده شدن رعیت از اطراف خود جلوگیری می‌کند: «پادشاه که خوی کم‌آزاری و نیکوکاری و ذلالت زبان و طلاقت پیشانی با رعیت ندارد، تفرق به فرق راه یابد و رسیدگی دور و نزدیک لازم آید» (همان: ۶۵). وی در این کتاب و در باب این صفت که لازمه هر پادشاهی است در بیانی دیگر نقل می‌کند: «چون پادشاه آثار سجاحت خلق خویش پیدا کند و نظر پادشاهی او بر رعیت تعلق گیرد، ناچار تخلص ایشان به عادات او لازم آید و عموم خلل در طباع عوام صفت خصوص پذیرد» (همان: ۵۸).

- مجازات مجرمان، خودداری از ظلم و ستم، توجه پادشاه در عملکرد وزیر و دقت پادشاه در انتخاب حاکم.

در بخشی دیگر از این کتاب نویسنده به وظایف کارگزاران نسبت به پادشاه اشاره می‌کند. وظایفی که شامل خصلت‌هایی از کارگزاران، چون رعایت ادب در حضور پادشاه، از خودگذشتگی در راه صلاح و مصلحت پادشاه و پرهیز از خیانت است. وی در این باب به اهمیت و ارزش دوستی‌ها و دشمنی‌ها نیز می‌پردازد. ضرورتی که در آن به نکاتی چون ضرورت داشتن دوست،

معیارهای انتخاب دوست، امتحان کردن دوست، حق و حقوق دوست، خلوص در دوستی و صداقت در دوستی می‌پردازد.
 - دوستان دروغین: وراوینی به روایت داستان «روبا با بَط» می‌پردازد. وی در این داستان به دوستی دروغین روباه اشاره می‌کند. داستانی که شبیه به داستان «بوزینه و باخه» **کلیده و دمنه** است.

از دیگر مباحث اخلاقی و تعلیمی مطرح‌شده در مرزبان‌نامه می‌توان به موارد زیر اشاره کرد:
 - آداب سخن‌گویی: وراوینی در داستان «موش با گربه» به بیان به این مشخصه می‌پردازد. داستانی که در آن گربه نمی‌بایست به سخن خروس توجه می‌کرد تا طی آن موش بی‌گناه کشته نشود. این داستان یادآوری است از داستان «شیر و گاو» در **کلیده و دمنه**.
 - امانت‌داری: نویسنده در باب این موضوع به بیان داستان «شهریار بابل با شهریار زاده» می‌پردازد. وی حول این موضوع به‌ضرورت توجه به امانت مردم و بازگرداندن امانت به‌خوبی تأکید می‌کند. او این ضرورت را با الهام از آیه ۵۸ سوره نساء بیان می‌کند: «و اگر شیطان حرص تو را به وسوسه خیانتی هتک پرده دیانت فرماید، خداوند به شما فرمان می‌دهد که امانت‌ها را به صاحبانشان بازگردانید.»

- انسان‌دوستی و کمک به هم‌نوع: این ویژگی را می‌توان در داستان «آهو و موش و عقاب» دید. وراوینی در این داستان به برجسته‌سازی نتایج کمک نکردن به دیگران می‌پردازد.

- پرهیز از پیمان‌شکنی: این موضوع را نیز می‌توان در داستان «موش با گربه» یافت.
 - پرهیز از حرص و مال‌اندوزی: داستان «رمة سالار با شبان» داستانی است که وراوینی در آن به بیان این مسئله پرداخته است.
 - پرهیز از عیب‌جویی: در داستان «دزد دانا» و «داستان شیر و شاه پیلان» از باب هفتم می‌توان این موضوع را به‌خوبی یافت.
 - رازداری: وراوینی در داستان «دزد با کیک» به خواننده می‌فهماند که راز خود را به هیچ‌کس حتی حشرات و حیوانات در میان نباید گذاشت.

- دوری از بدی و افراد بدسرشت: وراوینی به نشان دادن این نکته در داستان «برزگر و مار» می‌پردازد و به خواننده می‌فهماند که آشنایی با افراد بدسرشت چه عواقب وخیمی دارد. این داستان در مورد برزگری است که در صحرا پس‌مانده‌های غذای خود را به ماری می‌دهد، اما روزی مار از لانه‌اش خارج نشد و برزگر برای نجات دادنش از سرما و گرم کردنش او را سوار خر خود کرد. مار در راه چشم‌باز کرد و زمانی که فرصت را غنیمت دانست خر را گزید و بعد خورد. مار در این داستان نقش افرادی بدسرشت را بازیگر است که نویسنده هم‌نشینی با آنها را نفی کرده است.

- صبر و بردباری: وراوینی در باب نهم کتاب خود و در داستان «عقاب و آزادچهره و ایرا» به این ویژگی مطلوب و ارزشمند می‌پردازد. این داستان در مورد عقابی است که هر ساله در فصل بهار جوجه‌های آزادچهره و ایرا را شکار می‌کند و آزادچهره به ایرا پیشنهاد می‌کند که از این مکان به‌جای دیگری روند تا از گزند عقاب جوجه‌هایشان در امان باشند اما ایرا آزادچهره را به صبر و بردباری دعوت می‌کند.

اخلاق اجتماعی و سیاسی در فابل‌های لافونتن

فابل‌ها داستان‌های کوتاهی هستند که می‌توان از آنها به‌عنوان داستان‌های کوتاه اخلاقی نیز یاد کرد. این حکایات دربردارنده پندها و نکاتی هستند که لافونتن آنها را به جامعه بشری به‌گونه‌ای غیرمستقیم و از زبان حیوانات بیان می‌کند. این نویسنده پیش از آنکه به نگارش این حکایات بپردازد، اطلاعات کافی راجع به علوم افسانه‌سرایي ازوپ و فدر^۱ (۵) و همچنین دیدگاه‌های تربیتی افلاطون^۲ و مونتینی^۳ را در اختیار داشته که به نگارش این حکایات اخلاقی کمک بسزایی کرده است. **فابل‌های لافونتن** درواقع توصیفی است از وضع اجتماعی و سیاسی قرن ۱۷ فرانسه. از مشخصه‌های بدیهی و واضح پندها و نکات اخلاقی لافونتن، توجه و علاقه وی به نقل از ضعف‌ها و کاستی‌های جامعه است. در واقع، نقد سیاسی و اجتماعی جامعه به‌گونه‌ای غیرمستقیم و از زبان

حیوانات کاری است که این نویسنده فابل‌نویس برعهده گرفته است. وی در این حکایات به ویژگی‌ها و خصیصه‌هایی چون نادانی، حساست، بی‌عدالتی، حيله‌گری، ناسپاسی و ... می‌پردازد. مشخصه‌هایی که برگرفته از حالات درونی افراد جامعه هستند که در این مجال به معرفی چند نمونه از این خصوصیات اخلاقی و تعلیمی در سیاست و بعد در اجتماع و عامه مردم می‌پردازیم.

شاه و درباریان وی افرادی هستند که لافونتن در فابل‌های خویش از آن‌ها به‌گونه‌ای فراوان یاد کرده و به‌نقد آن‌ها پرداخته است. از جمله حکایاتی که در آن‌ها پادشاه حضور داشته و شیر نقش آن را بر عهده گرفته است می‌توان به نمونه‌هایی چون «شیر عاشق» و «شیر و موش» اشاره کرد. در این حکایات می‌توان به خوبی دریافت که پادشاه فردی لایق نبوده است؛ برای مثال در حکایت «شیر عاشق» شیر به واسطه قدرت خود قصد ازدواج با دختر رعیت خود را دارد و لافونتن این پادشاه را در قالب شیری نادان قرار می‌دهد که به واسطه رسیدن به خواسته‌های دنیوی خود مقام و تخت شاهی را از دست می‌دهد؛ در حکایت «شیر و موش» می‌توان فهمید که پادشاه با تمام قدرت خود به‌تنهایی قادر به اداره و هدایت جامعه خود نیست و حتی به کوچک‌ترین موجودات نیز وابسته است. در این داستان، شیری از تعدی به یک موش خودداری کرد و همان موش در جای دیگر به او کمک کرد تا از بندی رها شود.

از دیگر شخصیت‌های سیاسی این نویسنده می‌توان به درباریان و اطرافیان پادشاه، کشیش‌ها و روحانیون و قضات اشاره کرد که لافونتن به نقد اعمال آن‌ها می‌پردازد؛ چراکه این اقشار به واسطه موقعیتی که نزد شاه دارند به آزار و سوءاستفاده از مردم عام و ضعیف‌تر جامعه می‌پردازند. «گرگ و بره»، «روبا و شیر»، «خواب یک ساکن»، «زنبوران زرد» و «زنبوران عسل» از جمله این حکایات هستند که به این طبقات جامعه اختصاص دارند.

- غرور: این خصیصه اخلاقی که همواره مورد سرزنش لافونتن قرار گرفته است در داستان‌هایی چون «خرگوش و لاک‌پشت»، «لاک‌پشت و دو مرغابی» و چند داستان دیگر از این مجموعه دیده می‌شود.

- سلطه‌گری و ریاست: لافونتن در حکایت «گرگ و بره» و دیگر داستان‌های مشابه آن نشان می‌دهد که چگونه طبقه قدرتمند و غنی‌تر جامعه می‌تواند به سلطه‌گری و تحمیل عقاید و افکار و اعمال خود به اقشار ضعیف و فقیر جامعه بپردازد.

- تقدیر و سرنوشت: لافونتن در حکایاتی به نام «طالع بینی که در چاه افتاد» به این مقوله اشاره می‌کند که اجتناب از آن گاهی ناممکن است.

- حيله‌گری و فریب‌کاری: نویسنده این گروه از انسان‌ها را در لباس حیوانی آشنا در این مقوله به نام روباه قرار داده و این افراد را غالباً در زمره درباریان و اطرافیان پادشاه نشان می‌دهد. این ویژگی را می‌توان در داستان «گره و یک موش پیر» نیز مشاهده کرد.

با توجه به مطالبی که به آن پرداخته شد می‌توان لافونتن را معلم اخلاق زمان خود دانست. اما همین فابل‌ها از نظر روس^۱ چیزی نبود که جنبه تعلیمی مثبتی را برای کودکان به همراه داشته باشد. او در کتاب *امیل*^۲ خود این چنین می‌نویسد: «... آن زمان که کودکان خواهان انجام آنچه در *فابل‌ها* خوانده‌اند هستند، به کاری دست می‌زنند که هدف آن حکایت نبوده است...» (. ، ۱۹۷۱: ۸۰).

لامارتین^۳ نیز با رد صلاحیت اخلاقی این *فابل‌ها* در مقدمه تفکرات شاعرانه^۴ خود می‌گوید: «*فابل‌های* لافونتن بیشتر فلسفه دشوار، بی‌روح و خودکامه یک پیرمرد است تا فلسفه مهربانی و خوبی و سادگی یک کودک...» (. ، ۱۹۷۹: ۳۴).

اما همین نویسنده مورد تشویق و تمجید نویسندگان بزرگی چون هوگو^۵ و آندره ژید^۶ قرار می‌گیرد و اثرش در نظر نویسنده‌ای

.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....

چون آناتول فرانس^۱ یکی از گنجینه‌های زبان فرانسه محسوب می‌شود.

نتیجه

ادبیات تعلیمی نوعی از ادبیات است که در آن خالق اثر با در مقابل هم قرار دادن دو مفهوم خیر و شر، به‌گونه‌ای غیرمستقیم سعی دارد نکات اخلاقی را که در ادبیات کلاسیک جهان عموماً به زبان حیوانات و در قالب پند و اندرز است به دیگران آموزش دهد. همان‌گونه که گفته شد، دو کشور ایران و فرانسه نیز در زمینه این ادبیات دارای وجوه مشترکی هستند که ما در این پژوهش با بررسی دو اثر *مرزبان‌نامه* وراوینی و *فابل‌های لافونتن* به آن پرداخته‌ایم. آثار بزرگ و ارزشمندی که بایان اندیشه‌های نویسندگانشان، به مسائل سیاسی و اجتماعی زمان خود پرداخته‌اند. حکایات یا فابل‌های این دو اثر که از زبان انسان‌ها و حیوانات بیان شده‌اند، جامعه ادبی، سیاسی و اجتماعی زمان خود را پیش روی خواننده عرضه می‌دارند. ما با مقایسه این دو اثر به بررسی شخصیت‌ها و پرسوناژهای آنها پرداخته و پیام‌های اخلاقی‌ای را که این دو نویسنده در آثارشان برای انتقال به خواننده جای داده‌اند مورد مطالعه قرار دادیم و به‌خوبی قادر به مشاهده اهداف ادبیات تعلیمی در هر دو اثر شدیم.

از آنچه در پژوهش حاضر بررسی شد، می‌توان دریافت که *فابل‌های لافونتن* یک *کمدی انسانی*^۲ دیگر از زندگی مردمان فرانسه در قرن ۱۷ و شاید شرایطی مشابه با قرون دیگر است که با *کمدی انسانی* بالزاک^{۳ (۷)} به رقابت برخاسته است. کمدی که در آن مردم هر دوره بازیگران آن‌اند و در قالب یک کمدی تلخ به ایفای نقش واقعی خود می‌پردازند. *مرزبان‌نامه* نیز کتابی است حائز اهمیت؛ چراکه بیانگر اندرزهایی کارساز برای بهبود شرایط سیاسی و اجتماعی جامعه زمان خود است و چون *کلبله و دمنه* می‌توان آن را نماینده‌ای از ادبیات کلاسیک تعلیمی دنیای شرق دانست. *فابل‌های لافونتن* و *مرزبان‌نامه* وراوینی در تعداد زیادی از حکایات خود از حیوانات به‌عنوان شخصیت‌های داستان‌هایشان استفاده کرده‌اند. به‌گونه‌ای که لافونتن در نودوپنج درصد از دویست و چهل *فابل* خود از حیوانات بهره برده و در *مرزبان‌نامه* در اکثر حکایاتش این کاربرد دیده شده است. حیواناتی که ایفاگر نقش‌های اجتماعی و سیاسی زمان خود هستند. ولی این شخصیت‌پردازی و توصیف جزئیات این بازیگران از سوی لافونتن به شکلی جزئی‌تر و دقیق‌تر به نمایش گذاشته شده است؛ چراکه این نویسنده به ساختار و شکل اهمیت زیادی داده است. اما این داستان‌های ظاهراً کودکانه در درون خود پندهای اجتماعی و سیاسی زیادی را جای داده‌اند که همچون *مرزبان‌نامه* به ایفای نقش تعلیمی خود پرداخته‌اند و هر دو اثر با داشتن این بازیگران غیرانسانی و گاه انسانی اندرزهای اخلاقی زیادی را به مخاطبان خود انتقال داده‌اند. لافونتن دویست و چهل حکایت را از افسانه‌سرایان متعددی به اقتباس گرفته است. او علاوه بر به نظم درآوردن این حکایات، به این افسانه‌ها رنگ و لعابی شاعرانه بخشیده و حیات و نشاط را در کالبد این حکایات دمیده است؛ چراکه وی به شادی‌بخش بودن و سرگرم‌کننده بودن حکایات خصوصاً برای کودکان اعتقاد زیادی دارد. بنابراین، می‌توان به این نکته اشاره کرد که لافونتن به شکل و ساختار بیش از محتوا می‌پردازد و از همین روی در *فابل‌های وی* اخلاق در درجه دوم و بعد از ساختار قرار می‌گیرد. حکایات لافونتن در واقع تصویری است از قرن هفدهم فرانسه و وصفی است از زندگی تمام اقشار جامعه چون رعیت و شاه و شباد و درستکار. بنابراین، این دسته حکایات را می‌توان عام و برای تمام مردم آن زمان در نظر گرفت درحالی‌که وراوینی برخلاف لافونتن در اثر خود *مرزبان‌نامه* به مقام پادشاه اهمیت زیادی داده است و به بینش و اندیشه‌هایش ارجح و ارزش می‌دهد.

در این اثر، نویسنده در بخش وسیعی از حکایات خود به داستان‌هایی پرداخته که هدف آن مستقیماً شخص پادشاه و دربار است و در باقی حکایات مردم و توده عامه را مورد خطاب قرار داده است. این اثر شامل مضامین دینی و اخلاقی است که باز از آداب مملکت‌داری و کمک به پادشاه دور نیست. درحالی‌که *فابل‌های لافونتن* بیشتر نقدی است از شرایط اجتماعی و سیاسی زمان خود که به شکلی غیرمستقیم، سرگرم‌کننده و با زبانی ساده و کودکانه اما در قالب طنزی نیش‌دار و تلخ بیان شده است. اما این‌که به‌درستی کدام‌یک از این دو اثر بهتر توانسته است انعکاس‌دهنده مضامین اخلاقی و تعلیمی باشد آسان نیست، چراکه مضامین

اخلاقی و تعلیمی باوجود عام بودن در تمام کشورها، بازهم دارای تفاوت‌های زیادی هستند و این ارزش‌ها در دو کشور ایران و فرانسه نیز به واسطه مسائل دینی و اخلاقی، محیط جغرافیایی و شرایط وقت و زمانی که این آثار در آن‌ها خلق شده‌اند، متفاوت است. بنابراین، هر دو اثر توانسته‌اند به شکلی درست و در زمان و شرایط خود، تأثیری آموزنده و پایدار را در هر زمان و دوره‌ای از خود به جای بگذارند. این تأثیرات ژرف را می‌توان از نقل قول‌های بیان شده در متن که در قالب ستایش و یا حتی نقد می‌باشند دریافت نمود.

پی‌نوشت‌ها

۱- ژان دو لافونتن (۱۶۲۱-۱۶۹۵). مشهورترین حکایت‌نویس فرانسه است که به گفته گوستاو فلوبر پیش از ویکتور هوگو او تنها شاعر فرانسوی است که ساختار زبان فرانسه را به خوبی درک کرده است. او یکی از بهترین نمونه ادبیات تعلیمی را به فرانسه و دنیا با *فابل‌هایش* عرضه نمود.

۲- بورژوازی واره‌ای فرانسوی است که به قشر بالا یا مرفه جامعه اطلاق می‌شود. ۳- ژان راسین (۱۶۳۹-۱۶۹۹). یکی از بزرگ‌ترین درام‌نویسان قرن ۱۷ فرانسه که بیشتر به خلق تراژدی می‌پرداخت تا کمدی.

۴- دکارت از ریاضی‌دانان و فیلسوفان بزرگ قرن ۱۷ فرانسه است که فلسفه خردگرایی مطلق را پیش گرفت.

۵- *فدر تراژدی منظوم* از ژان راسین است که در آن نویسنده به درون‌مایه سرنوشت یا تقدیر می‌پردازد.

۶- *امیل* اثر معروف ژان ژک روسو که در آن به طریقه تربیت و تعلیم کودکان و نوجوانان به گونه‌ای اکتسابی و به‌دوراز جامعه مدرن می‌پردازد.

۷- *کمدی انسانی* نامی است که بالزاک (۱۷۹۹-۱۸۵۰) نویسنده و پیشوای مکتب رئالیسم اجتماعی، برای مجموعه آثار خود که حدود ۹۰ رمان و داستان کوتاه را در برمی‌گیرد برگزیده است.

منابع

۱. قرآن کریم
۲. احمدی، محمدکاظم (۱۳۹۰). «حیب یغمایی و لافونتن» مجله رشد. انتشارات رشد معلم ش ۲۶۱.
۳. اصغری تبریزی، اکبر (۱۳۷۴). «لافونتن و کلیله و دمنه» مجله پژوهش‌های فلسفی دانشکده ادبیات و علوم انسانی دانشگاه تبریز. ش ۹-۱۲.
۴. بهار، محمدتقی (۱۳۶۸). *دیوان بهار*، انتشارات توس، چ ۱، تهران.
۵. تقوی، محمد (۱۳۷۶). *حکایت‌های حیوانات در ادب فارسی*، چ ۱، تهران: روزنه.
۶. حسین‌زاده، آذین (۱۳۸۴). «ادبیات اخلاق‌گرای ایران و فرانسه، باوراندن یا مجاب کردن (روایت‌شناسی گفتمان استدلالی در متون اخلاقی)» پژوهش ادبیات معاصر جهان، ش ۲۸.
۷. عزتی‌پور، احمد (۱۳۷۸). «سیاست در مرزبان‌نامه»، *کیهان اندیشه*، موسسه کیهان، ش ۸۳.
۸. ملک‌محمدی، ناهید (۱۳۸۸). «فابل در مرزبان‌نامه»، *انتشارات رشد*، ش ۹۲.
۹. منشی، نصرالله (۱۳۶۱). *کلیله و دمنه*، با تصحیح مجتبی مینوی، انتشارات خوارزمی.
۱۰. میرزا امیری، نفیسه (۱۳۹۰). «مرزبان‌نامه و کلیله و دمنه»، *مجله رشد آموزش زبان و ادب فارسی*، انتشارات رشد، ش ۹۸.
۱۱. وراوینی، سعدالدین (۱۳۸۶). *مرزبان‌نامه*، چ ۱۱، تهران: انتشارات صفی‌علی‌شاه.

12. *Fables La Fontaine*.... ..

13. *Les Fables*,

14. *Collection, Litteraire XVIIe siecle*,

15. *Euvres completes*,